



# sectorupdate luchtvaart

september 2011

- ▶ Afvlakkende wereldhandel zorgt voor lagere groei van goederenvervoer door de lucht
- ▶ Passagiersvervoer is toegenomen
- ▶ Prijzen van luchtvervoer sterk beïnvloed door volatiele brandstofprijzen

- ▶ De wereldhandel laat een afvlakkende groei zien en de kans op een recessie is toegenomen. ABN AMRO heeft haar verwachtingen naar beneden bijgesteld, maar verwacht voor Nederland in 2011 nog wel een wat hogere BBP groei dan in 2010. Voor 2012 zal de groei lager uitvallen.
- ▶ De afgelopen maanden heeft de luchtvaart een volume en omzetgroei laten zien. Op sommige vlakken bevindt de luchtvaart zich al weer boven pre-crisis niveau, maar de afvlakkende wereldhandel is terug te zien in de vrachtvervoer cijfers van de laatste maanden. De sombere macro economische verwachtingen zullen de luchtvaart verder beïnvloeden.
- ▶ De pilotenmarkt blijft een uitdagende markt. De discrepantie tussen het aantal opgeleide piloten en het aantal arbeidsplaatsen blijft bestaan.

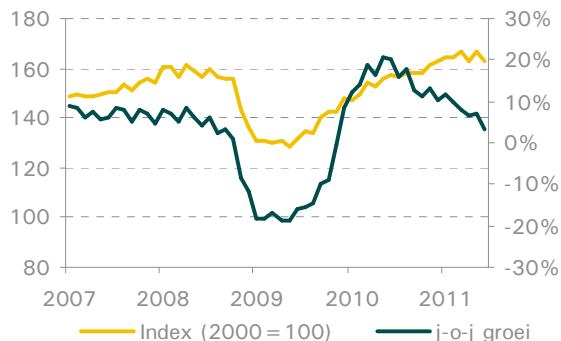
Het afgelopen jaar was een hersteljaar voor de luchtvaart. De passagiersaantallen zijn flink gestegen en bevinden zich nu weer boven het niveau van voor de crisis. De vrachtvolumes zijn ook gestegen, maar daar zijn de hoogtepunten die men zag in 2008, nog niet bereikt. Dit jaar heeft de luchtvaart een aantal tegenslagen gekend. Zo is de olieprijs sterk gestegen en hebben de onrust in het Midden Oosten en de ramp in Japan haar sporen achter gelaten.

ABN AMRO publiceert regelmatig over de gang van zaken in de luchtvaartsector. Naast onze visie op de macro economie, geven wij een overzicht van de belangrijkste ontwikkelingen in de (internationale) luchtvaart.

## Inhoudsopgave

<b>1. Macro-economische omgeving</b>	<b>2</b>
<b>2. Luchtvracht vervoer</b>	<b>3</b>
<b>3. Passagiersvervoer</b>	<b>4</b>
<b>4. Ontwikkelingen in de luchtvaart</b>	<b>5</b>
<b>5. Arbeidsmarkt</b>	<b>6</b>

## Wereldhandel



Bron: CPB

## Wereldhandel neemt in groei af

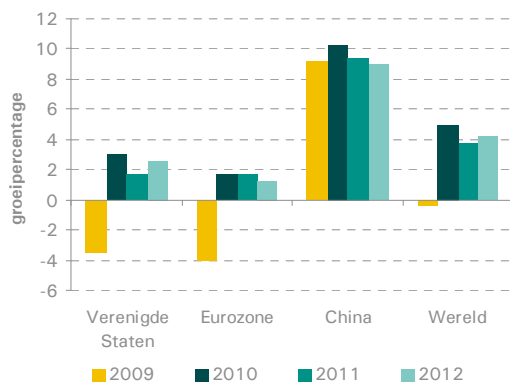
De wereldhandel is in juni met 2,2% gedaald ten opzichte van de maand en jaar op jaar met 3% gegroeid. Na een snel herstel in 2010, waardoor de volumes boven pre-crisis niveau kwamen te liggen, zwakt de groei nu af. In het tweede kwartaal van 2011 zijn de volumes met 0,6% gedaald ten opzichte van het eerste kwartaal. De rek is er uit. De eerdere stijgingen van de olieprijs, problemen in de aanbodketen na de tsunami in Japan en monetaire verkrapping in een aantal grote opkomende economieën liggen hier aan ten grondslag. De volumes bevinden zich nog wel steeds boven de lange termijntrend, maar de vooruitzichten zijn somber.

## Kans op recessie toegenomen

Door de combinatie van de groeiende onzekerheid omtrent de staatsschuldproblematiek en de mondiale groeivertraging is de vrees voor een recessie weer toegenomen. ABN AMRO denkt dat een nieuwe recessie kan worden afgewend: maatregelen in de eurozone in de richting van een budgettaire unie zouden de zorgen omtrent de schuldencrisis moeten verlichten, terwijl het negatieve effect van de sterk gestegen olieprijs en de ramp in Japan geleidelijk zou moeten afnemen. Niettemin heeft ABN AMRO haar prognoses verlaagd en signaleert een significant recessierisico.

Voor de eurozone verwacht ABN AMRO dat de groei in 2011 uitkomt op 1,7% en in 2012 rond de 1%. De risico's zijn naar beneden gericht. Dit geldt ook voor de Verenigde Staten. Voorsnog verwacht ABN AMRO dat de BBP groei voor dit land in 2011 uit komt op 1,7%. Het consumentenvertrouwen in de Verenigde Staten is gedaald. De kwakkelende arbeidsmarkt, de impasse rondom het schuldplafond, de afwaardering van de VS door een belangrijke kredietbeoordelaar en de spanningen op de financiële markten tasten het vertrouwen aan. Pas als er een einde komt aan de onzekerheid over de begrotingssituatie en de economie weer wat aan kracht wint, zal het consumentenvertrouwen in de VS aantrekken.

## Bruto Binnenlands Product



Bron: CBS, ABN AMRO

## Kerncijfers Nederland

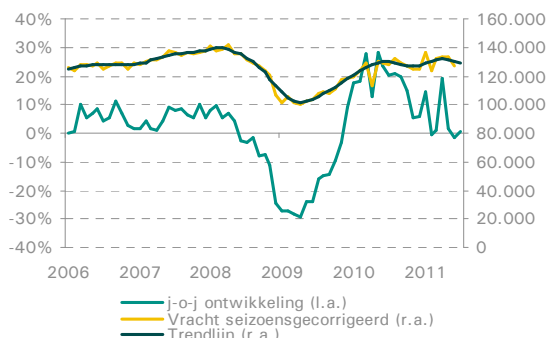
	2010	2011	2012
BBP	1,7%	1,8%	1,3%
Particuliere consumptie	0,4%	0,1%	0,8%
Uitvoer	10,8%	6,2%	6,1%
Invoer	10,6%	6,5%	6,3%
Lonen	1,0%	1,5%	2,2%

Bron: CBS, ABN AMRO

## BBP groei Nederland valt lager uit in 2012

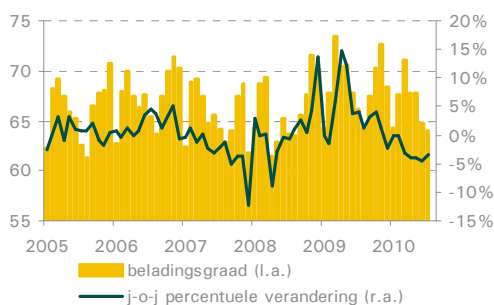
Ook de verwachtingen voor Nederland zijn aangepast. Al langer werd aangenomen dat de bezuinigingen van de overheid de groei zouden gaan drukken, maar ook de hierboven geschetste factoren hebben invloed op de economische groei in Nederland. Toch gaat ABN AMRO ervan uit dat de gemiddelde BBP-groei dit jaar - ondanks de vertraging van de groei na het eerste kwartaal - ongeveer even hoog kan uitvallen als in 2010. Dat kan worden toegeschreven aan de stevige groeicijfers in het begin van dit jaar en eind vorig jaar. Maar in 2012 zal de gemiddelde groei lager uitvallen.

### Cargocijfers Schiphol



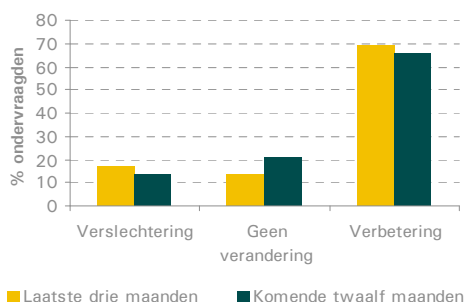
Bron: Schiphol

### Beladingsgraad



Bron: KLM Air France

### Ondernemersvertrouwen luchtcargo



Bron: IATA Airline Business Confidence Index, July 2011 Survey

### Groei van cargovervoer vlakkt af

Na de dip, die veroorzaakt was door de crisis, is het weer bergopwaarts gegaan met de goederen die over Schiphol vervoerd worden. De stijgende lijn is te danken aan de aangetrokken wereldhandel. De economische vertraging die nu speelt, is de laatste maanden zichtbaar in de beperkte groei van het aantal goederen dat over Schiphol wordt vervoerd. In juli zijn de volumes met 0,3% j-o-j gestegen. In het eerste half jaar zijn de volumes met 4,4% toegenomen ten opzichte van 14% groei in de tweede helft van 2010 en 21% in de eerste helft. Ondanks de sterke stijgingen in 2010 is de piek van 2008, toen er 150.000 ton werd vervoerd over Schiphol, nog niet bereikt.

Wereldwijd laten de cijfers van IATA voor juli een lichte daling (0,4%) zien van goederen die door de lucht worden vervoerd. Deze daling is het sterkst te zien in Azië, waar de vervoerde vrachten met 3,6% gedaald zijn. Het Midden Oosten en Latijns Amerika laten een groei zien.

Belangrijke indicatoren voor de groei van de vrachtvolumes door de lucht zijn zowel de wereldhandel als het transport van elektronische componenten, zoals halfgeleiders. Beide goederenstromen laten een afvlakkende groei zien.

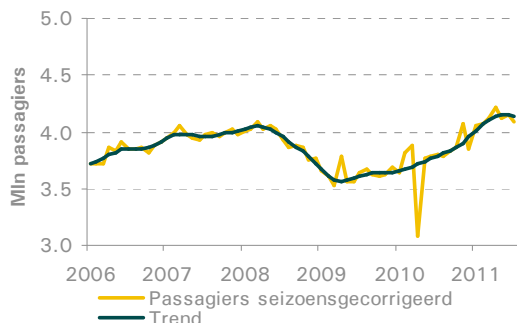
### Beladingsgraad weer gedaald

In juli is de beladingsgraad van de vrachtvliegtuigen van Air France-KLM met circa 4% gedaald ten opzichte van juli 2010. De beladingsgraad ligt op 64%. Al een aantal maanden is er sprake van een dalende trend. Dit duidt op een sterkere groei van capaciteit. Niet alleen Air France-KLM ziet een daling van de beladingsgraad, wereldwijd neemt IATA dezelfde trend waar. De daling van de beladingsgraad gaat gepaard met het stopzetten van een aantal vrachtluchten. De vrachtluchtvloot is circa 1% kleiner dan vorig jaar. Dat de beladingsgraad toch daalt is te verklaren door de groei van het aantal grotere passagiersvliegtuigen met twee gangpaden dat op de markt komt. In de buik van deze vliegtuigen wordt cargo vervoerd. Dit zorgt ervoor dat de totale vervoerscapaciteit, ondanks een verlaging van het aantal vrachtluchten, stijgt.

### Ondernemers minder positief gestemd

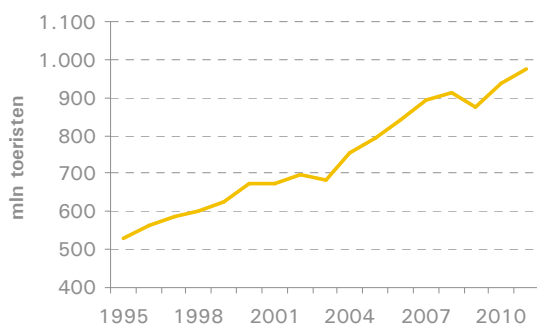
Wereldwijd zijn de ondernemers in de luchtvrachtsector minder positief dan in 2010. Circa 65% van de ondervraagden verwacht een verbetering van de volumes het komende jaar. Dit is een daling ten opzichte van medio 2010 toen meer dan 80% van de ondernemers positief gestemd waren, maar het aantal ligt nog relatief hoog. Minder positief zijn de ondernemers over de winstvooruitzichten. Slechts 47% van de ondervraagden zegt goede vooruitzichten te hebben. Een kwart verwacht zelfs een daling. De meeste zorgen met betrekking tot winst zijn gerelateerd aan de hoge olieprijs en extra capaciteit die op eventueel op de markt zou komen. Nog meer capaciteit betekent hoogstwaarschijnlijk een daling van de tarieven.

### Passagierscijfers Schiphol



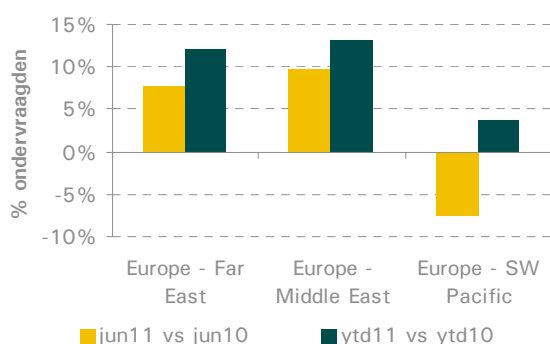
Bron: Schiphol

### Internationaal toerisme



Bron: World Tourism Organization (UNWTO)

### Zakelijke reizigers



Bron: IATA

### Passagiersaantallen weer op niveau

Het aantal passagiers over Schiphol laat een duidelijke trendbreuk zien in de maanden na de val van Lehman Brothers. Maar na begin 2009 zijn de aantallen weer aan het stijgen. Met 4,5 mln passagiers die over Schiphol vliegen in juni 2010 is het pre-crisis niveau overstege. Het aantal passagiers heeft de laatste maanden een duidelijke groei laten zien, met een uitschieter naar beneden in april 2010 vanwege de aswolk. Het eerste half jaar van 2011 is het aantal passagiers met 13% gegroeid ten opzichte van dezelfde periode vorig jaar. Het aantal passagiers dat Schiphol als bestemming of als vertrekpunt heeft, is met 16% flink gegroeid. Het aantal transferpassagiers kende een minder sterke groei. Daar kwam de groei uit op 8%. De transferpassagiers maken gemiddeld 40% uit van het totaal aantal passagiers dat over Schiphol vliegt. Een groot gedeelte van passagiers over Schiphol vliegt voor recreatieve doeleinden, dit is dan ook een belangrijke markt voor de luchtvaart.

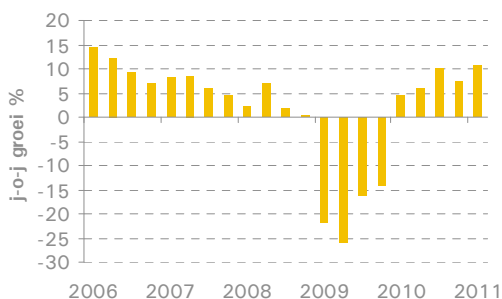
### Aantal toeristen Europa gegroeid

Het aantal internationale toeristen is al een aantal jaar aan het groeien. Een verhoogde welvaart is een belangrijke factor die voor deze groei zorgt. In 2010 is het aantal toeristen met 7% gegroeid en in de eerste maanden van 2011 groeide het aantal jaar op jaar met 5%. Momenteel is Europa de belangrijkste eindbestemming voor internationale toeristen. Frankrijk staat op nummer één met betrekking tot het aantal bezoekende toeristen, en Spanje staat op nummer vier. Op nummer twee staan de Verenigde Staten en China staat op de derde plek. De grootste groei is te zien in China. Daar groeien zowel het aantal toeristen, als de uitgaven per toerist sterk. In Europa ligt de grootste groei in Centraal/Oost Europa waar het aantal internationale toeristen met 8% is gegroeid. In Zuid Europa, waar populaire vakantiebestemmingen liggen is het aantal toeristen de eerste paar maanden van 2011 met 7% gegroeid. West- en Noord Europa kenden een groei van respectievelijk 4% en 7%. De toekomstige groei is mede afhankelijk van het consumentenvertrouwen. Verwachten mensen dat het economisch slechter gaat, dan zullen ze minder bereid zijn hun geld uit te geven aan reizen. Met een mogelijke tweede recessie voor de deur, bestaat de kans dat het aantal toeristen minder sterk stijgt.

### Vooral groei zakelijke reizigers richten het Oosten

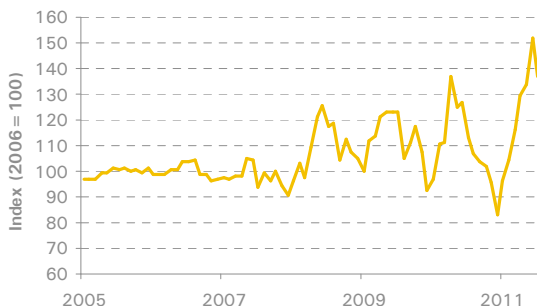
Naast toeristen zijn zakelijke passagiers een belangrijke groep reizigers. Ongeveer een derde van de passagiers over Schiphol maakt gebruik van vervoer door de lucht voor zakelijke redenen. Het zakelijke verkeer is in het eerste half jaar van 2011 duidelijk gegroeid. Het verkeer naar het Midden Oosten en naar Azië is gegroeid met respectievelijk 12 en 13%. Het producentenvertrouwen is een belangrijke indicator voor de groei van de zakelijke markt. De wereld PMI is al een aantal maanden aan het dalen, maar bevindt zich nog wel boven de 50. Dit betekent dat men nog wel een groei van de industriële activiteit verwacht, maar dat die groei afvlakt. Ook de Nederlandse PMI bevindt zich net boven de 50, maar is al een poosje aan het dalen. In augustus 2011 stond de PMI op 50,7.

### Omzetontwikkeling Luchtvaart NL



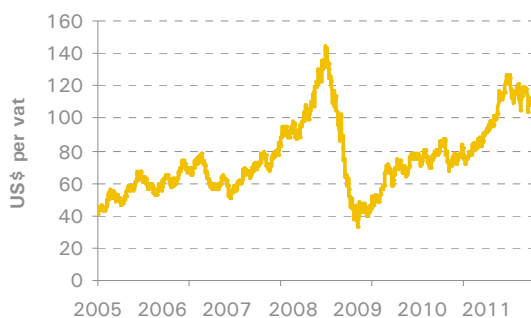
Bron: CBS

### Consumenten Prijs Index (Luchtvervoer)



Bron: CBS

### Olieprijzen



Bron: Thompson Reuter

### Olieprijzprognose ABN AMRO

Price Benchmark	Q3 2011	Q4 2011	Exit
Brent	110	100	95
WTI	90	90	90

### Omzet nog niet op niveau

De omzet van de Nederlandse luchtvaartsector heeft door de crisis een sterke dip gekend in 2009. In 2010 groeit de omzet weer, maar de groei herstelt de schade die is aangericht door de crisis nog niet. In het eerste kwartaal van 2011 kende de omzet een stijging van bijna 11% ten opzichte van dezelfde periode vorig jaar. Deze stijging is te danken aan een groei van de volumes. Als we kijken naar de omzetcyclus van luchtvervoer dan zien we dat de omzet harder aan het groeien is dan haar langetermijntrend, maar de pre-crisis omzetten zijn nog niet gehaald. Air France-KLM, de belangrijke speler in het Nederlandse luchtvervoer, heeft in het eerste kwartaal van 2011 een omzetgroei geboekt van circa 9%. Wel heeft de luchtvaartonderneming, door de gestegen brandstofprijzen, de natuurramp in Japan en de politieke onrust in Afrika en het Midden-Oosten, het kwartaal met een operationeel verlies afgesloten. Wereldwijd zien we vliegtuigmaatschappijen worstelen met hun winstgevendheid. IATA heeft in haar laatste financiële monitor de winstverwachtingen naar beneden bijgesteld.

### Prijzen van luchtvervoer gestegen

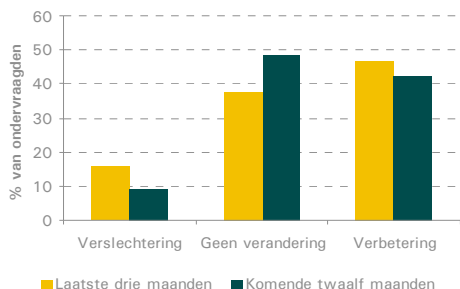
Het eerste half jaar van 2011 zijn de prijzen van passagiersvervoer en vrachtvervoer door de lucht wereldwijd gestegen. Een groot gedeelte van de prijsstijging is te wijten aan de gestegen prijzen van kerosine, een belangrijke kostenpost voor de luchtvaart.

De komende tijd zullen de prijzen minder hard stijgen. De beladingsgraden gaan achteruit en dit zal een impact hebben op de prijzen van cargovervoer. IATA verwacht voor de vliegtickets een prijsstijging van 3% voor 2011. In Nederland betalen consumenten nu 20% meer aan vervoer door de lucht dan vorig jaar rond deze tijd. In de grafiek is deze sterke stijging duidelijk te zien. Sinds 2008 zijn de prijzen van luchtvervoer erg volatiel. Dit kan verschillende oorzaken hebben. Zo is in 2008 de vliegtaks ingevoerd en in 2009 weer afgeschaft en zijn de olieprijsen sinds 2008 erg volatiel.

### Olieprijzen baren sector zorgen

De prijs van kerosine is sterk gerelateerd aan de prijs van olie. De olieprijs is het afgelopen jaar met meer dan 10% gestegen. Dit baart de sector zorgen. Veel bedrijven hedgen de kosten van olie om niet voor verrassingen te staan. IATA schat echter, dat slechts de helft van de wereldwijde behoefte aan olie wordt gehedged. De andere helft zal dus ofwel doorberekend moeten worden aan de afnemer, ofwel ten laste komen van de winst. In een zwakke markt zal het laatste gebeuren. De stijging van de olieprijsen in het afgelopen jaar is het gevolg geweest van de aantrekkende economie in 2010 en de uitval van productie in bijvoorbeeld Libië, door onrust in het Midden Oosten. Daarnaast is de prijs van olie tijdens de crisis sterk gekelderde en heeft het afgelopen jaar een prijs herstel plaatsgevonden. ABN AMRO verwacht voor het komende half jaar een daling van de olieprijs. De verslechterde situatie over de staatsschuld problematiek in de VS en Europa en het vrijkomen van extra productie zijn hier debet aan.

### Verwachtingen werkgelegenheid



Bron: IATA Airline Business Confidence Index, July 2011 Survey

### Markt voor piloten uitdagend

Naast brandstof is arbeid een belangrijke kostenpost voor de luchtvaartbedrijven. Arbeid beslaat ongeveer een kwart van de totale kosten.

Wereldwijd verwachten ondernemers in de luchtvaart dat de werkgelegenheid het komende jaar zal toenemen. In 2009 is de werkgelegenheid in deze sector flink gedaald, om in 2010 weer te groeien. Momenteel verwacht 42% van de ondervraagde ondernemers een stijging van de werkgelegenheid, terwijl 9% een verslechtering tegemoet ziet.

In Nederland is Air France-KLM een belangrijke werkgever in deze sector. Het aantal werknemers bij dit bedrijf is in het laatste boekjaar (geëindigd op maart 2011) met ongeveer 3% gedaald. De grootste daling vond plaats bij het grondpersoneel. Het grondpersoneel beslaat het grootste deel van het arbeidsbestand. Bij het vliegend personeel is het aantal werknemers minder sterk gedaald.

De markt voor piloten is de afgelopen jaren een uitdagende markt gebleken. Door de crisis hebben veel opgeleide piloten moeite met het vinden van een baan. De discrepantie tussen de vraag naar piloten en het aantal opgeleide piloten is nog steeds voelbaar. De markt is momenteel nog niet voldoende aangetrokken om dit recht te trekken. Daarnaast komen er nog steeds nieuw opgeleide piloten op de markt. Om het overschot aan piloten op te vangen zal de luchtvaart sterk moeten groeien. Internationaal gezien is deze groei waarschijnlijker dan op nationaal niveau.

### **Economisch Bureau | Sector & Commodity Research**

Nadia Menkveld  
tel: +31 20 628 64 41  
nadia.menkveld@nl.abnamro.com

### **Commercieel Contact | Pilotendesk**

Rogier Hoogerdijk  
tel: +31 20 628 09 93  
rogier.hoogerdijk@nl.abnamro.com

Jacqueline Otto  
tel: +31 20 628 09 34  
jacqueline.otto@nl.abnamro.com

### **Disclaimer**

De in deze publicatie neergelegde opvattingen zijn gebaseerd op door ABN AMRO betrouwbaar geachte gegevens en informatie, die op zorgvuldige wijze in onze analyses en prognoses zijn verwerkt. Noch ABN AMRO, noch functionarissen van de bank kunnen aansprakelijk worden gesteld voor in deze publicatie eventueel aanwezige onjuistheden. De weergegeven opvattingen en prognoses houden niet meer in dan onze eigen visie en kunnen zonder nadere aankondiging worden gewijzigd.

Teksten zijn afgesloten op 31 augustus 2011.

### **© ABN AMRO, september 2011**

Deze publicatie is alleen bedoeld voor eigen gebruik. Het gebruik van tekstdelen en/of cijfers is toegestaan mits de bron duidelijk wordt vermeld. Verveelvoudiging en/of openbaarmaking van deze publicatie is niet toegestaan, behalve indien hiervoor schriftelijk toestemming is gekregen van ABN AMRO.